

Ewa Arleta Kos

DOŚWIADCZENIA BIOGRAFICZNE KOBIEC ODNOSZĄCYCH SUKCESY ZAWODOWE

Warunki uczestnictwa społecznego

EDUKACJA. BIOGRAFIE W BADANIACH

**DOŚWIADCZENIA
BIOGRAFICZNE KOBIET
ODNOSZĄCYCH
SUKCESY ZAWODOWE**

Warunki uczestnictwa społecznego

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Ewa Arleta Kos

DOŚWIADCZENIA BIOGRAFICZNE KOBIEC ODNOSZĄCYCH SUKCESY ZAWODOWE

Warunki uczestnictwa społecznego

EDUKACJA. BIOGRAFIE W BADANIACH

 WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2018

Ewa Arleta Kos – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu
Katedra Badań Edukacyjnych, 91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48

RECENZENT

Mirosława Nowak-Dziemianowicz

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

REDAKTOR

Bogusława Kwiatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/mrdoomits

© Copyright by Ewa Arleta Kos, Łódź 2018

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Publikacja finansowana w ramach dotacji Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
na zadania służące rozwojowi młodych naukowców i doktorantów
(decyzja MNiSW 8746/E-345/M/2017)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.08331.17.0.M

Ark. wyd. 17,9; ark. druk. 18,5

ISBN 978-83-8142-219-2

e-ISBN 978-83-8142-220-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

*...To umysł kreuje świat wokół nas
i nawet gdybyśmy stanęli tuż obok siebie na tej samej łące,
moje oczy nigdy nie ujrzą tego, co widzą twoje...*
Gissing 1903

...świat widzi się przez pryzmat własnej w nim aktywności...
Kępiński 1996

Spis treści

Podziękowania	11
Wstęp	13
Rozdział I	
Społeczno-zawodowa sytuacja kobiet	17
1. Społeczno-zawodowa sytuacja kobiet – przegląd literatury	17
1.1. Próba definicji pojęcia sukces w świetle wybranych opracowań teoretycznych i badań empirycznych	18
1.2. Sukces jako kategoria pedagogiczna – perspektywa dynamiczna	23
1.3. Konsekwencje sukcesu	25
2. Kariera zawodowa kobiet	27
2.1. Kariera, awans zawodowy – ustalenia terminologiczne	28
2.2. Bariery i ograniczenia w rozwoju karier zawodowych kobiet w świetle literatury ...	29
Rozdział II	
Założenia teoretyczno-metodologiczne	51
1. Perspektywy teoretyczne – źródła pojęć uwrażliwiających	51
2. Specyfika jakościowej orientacji badawczej	58
2.1. Wywiad narracyjny jako jakościowa metoda badawcza	62
2.2.1. Badania oparte na materiale autobiograficznym	62
2.2.2. Badania narracji	64
2.2. Teoretyczne założenia wywiadu narracyjnego	68
2.3. Metodyka postępowania badawczego	71
Rozdział III	
Koncepcja badań własnych	85
1. Przedmiot badań	85
2. Cele badań	87
3. Problematyka badawcza	90
4. Metoda i technika badawcza	92

5. Organizacja badań	94
5.1. Dobór próby badawczej i przebieg badań	95
5.2. Przebieg wywiadów	97
5.3. Prezentacja toku postępowania interpretacyjnego	100
6. Ocena zebranego materiału badawczego oraz reakcja Badanych na „zachętę do opowiadania”	107
 Rozdział IV	
Rekonstrukcja wybranych biografii – przypadków kluczowych	111
1. Analiza przypadku I – narracja Katarzyny M.	111
1.1. Problemy z identyfikacją typu wypowiedzi. Ocena uzyskanego materiału ..	112
1.2. Formalna organizacja narracji	115
1.3. Rekonstrukcja drogi biograficzno-zawodowej z uwzględnieniem perspektywy Narratorki i badacza	116
1.3.1. Rejestr działań i wydarzeń z życia Narratorki	116
1.3.2. Rekonstrukcja warunków uczestnictwa społecznego Narratorki oraz procesy uczenia się	130
1.4. Elementy teorii – rekonstrukcja wzorów i zasad działania Narratorki	136
2. Analiza przypadku II – narracja Magdaleny S.	142
2.1. Ocena uzyskanego materiału	142
2.1.1. Formalna organizacja narracji	145
2.2. Rekonstrukcja drogi biograficzno-zawodowej z uwzględnieniem perspektywy Narratorki i badacza	146
2.3. Elementy teorii – rekonstrukcja wzorów i zasad działania Narratorki	158
3. Analiza przypadku III – narracja Wioletty R.	163
3.1. Opis przypadku z uwzględnieniem obiektywnych danych, uzyskanych z ankiety i wywiadu oraz ocena uzyskanego materiału	163
3.2. Rekonstrukcja drogi biograficzno-zawodowej z uwzględnieniem perspektywy Narratorki i badacza	165
3.3. Elementy teorii – rekonstrukcja wzorów i zasad działania Narratorki	176
 Rozdział V	
Warunki uczestnictwa społecznego badanych kobiet – teoretyczne uogólnienie	183
1. Struktury doświadczeń organizujące przebieg badanych biografii (odniesienie do teorii F. Schützego)	184
1.1. Biograficzne plany działania	184
1.2. Przemiany biograficzne	189
1.3. Instytucjonalne wzory przebiegu życia i trajektoria	193
2. Warunki wybranych przestrzeni uczestnictwa społecznego badanych kobiet	196
2.1. Polityczno-społeczno-gospodarcze uwarunkowania uczestnictwa społecznego Badanych – perspektywa biograficznie odtworzona	196
2.1.1. Okres stanu wojennego	197
2.1.2. Proces transformacji ustrojowej w doświadczeniach Badanych	199
2.1.2.1. Postawy Badanych wobec przemiany porządku społecznego	202
2.1.3. Nowy wymiar rzeczywistości społecznej	209
2.1.3.1. Strategie radzenia sobie z nieprzewidywaną zmianą	209
2.2. Przestrzeń życia rodzinnego	214
2.2.1. Status społeczno-ekonomiczny rodzin Narratorek	215
2.2.2. Idea wychowawcza realizowana w rodzinach pochodzenia Badanych ...	216
2.2.3. Wzory osobowe obserwowane na gruncie życia rodzinnego jako nośniki wartości	220
2.2.3.1. Wpływ rodziny na przebieg ścieżek edukacyjnych Badanych. Rola Ojca w przebiegu ścieżek edukacyjnych kobiet	222

2.3. Przestrzeń kształcenia instytucjonalnego.....	223
2.3.1. Spotkania z nauczycielami „mistrzami”	225
2.3.2. Okoliczności wyboru kierunku studiów wyższych	228
2.3.3. Znaczenie szkolnej grupy rówieśniczej	232
2.4. Przestrzeń życia zawodowego	236
2.4.1. Praca zawodowa w doświadczeniu Badanych – schematy karier zawodowych.....	236
2.4.2. Warunki awansu zawodowego. Awans a rozwój.....	242
2.4.3. Opieka i wspieranie innych w toku pracy zawodowej – aktywność społeczno-edukacyjno-wychowawcza skierowana na innych	245
2.4.4. Konsekwencje synchronicznego uczestnictwa kobiet w dwóch obszarach (konflikt ról) – uczestnictwo w przestrzeni pomiędzy życiem zawodowym i rodzinnym a indywidualne strategie organizacji codzienności	247
3. Sukces jako rezultat dynamicznego kształtowania warunków uczestnictwa społecznego	250
3.1. Sukces w doświadczeniu badanych kobiet	251
3.1.1. Czynniki intensyfikujące proces osiągnięcia sukcesu.....	251
3.1.2. Sposoby doświadczania sukcesu.....	253
3.1.3. Konsekwencje sukcesu	262
Zakończenie	267
Bibliografia	283
Spis tabel i rysunków	295

Podziękowania

Z całego serca pragnę podziękować wielu osobom, które w sposób bezpośredni lub pośredni przyczyniły się do powstania niniejszej książki i nadania jej aktualnego kształtu. Bez ich wiary, wsparcia, życzliwości, a przede wszystkim zrozumienia nie podjąłabym trudu realizacji badań i ich publikacji.

Chciałabym gorąco podziękować Pani Profesor dr hab. Danucie Urbaniak-Zajac za opiekę promotorską, za życzliwą pomoc i wsparcie, którego mi udzieliła w toku dotychczasowej współpracy, za podzielenie się swoją wiedzą, bezcenne uwagi i sugestie merytoryczne, za cierpliwość i zaangażowanie, jednak przede wszystkim za wiarę we mnie i nieustanną motywację do dalszej pracy, za słowa otuchy w trudnych chwilach, za chęć stawiania wymagań. Dziękuję za utwierdzenie mnie w przekonaniu o sensie i potrzebie realizacji badań jakościowych.

Szczególne wyrazy podziękowania kieruję w stronę Pana Profesora dr. hab. Jacka Piekarskiego, którego wyjątkowo inspirujące i trafne wskazówki umożliwiły mi efektywną pracę nad przygotowaniem niniejszej publikacji. Z całego serca dziękuję za zachętę do pracy, za ciepłe słowa i ogromną życzliwość.

Słowa podziękowania kieruję również do recenzentki pracy: Pani Profesor dr hab. Mirosławy Nowak-Dziemianowicz. Jestem wdzięczna za cenne sugestie zmian, które były niezwykle pomocne przy końcowej redakcji rozprawy.

Niniejsza publikacja nie powstałaby także bez dobrej woli Narratorek. Z tego względu winna jestem wdzięczność tym Paniom, które pomimo swego zaangażowania obowiązkami rodzinnymi oraz zawodowymi zechciały

poświęcić mi swój czas i wziąć udział w kilkugodzinnym badaniu. To dzięki ich zaangażowaniu zgromadziłam cenny, inspirujący materiał empiryczny.

Na końcu, lecz w moim sercu zawsze pierwszym, dziękuję Rodzicom za wiarę i wsparcie w dążeniu do celów. Chciałabym serdecznie Im podziękować przede wszystkim za wsparcie w całej mojej drodze edukacji. To Oni umiejętnym, lecz stanowczym stawianiem oczekiwań rozbudzili we mnie zamiłowanie do nauki i ciągłego doskonalenia się, za co jestem Im ogromnie wdzięczna. To Oni odkryli przede mną świat ciężkiej pracy i nauczyli, dając przykład, starania się ze wszystkich sił, aby osiągnąć zamierzony cel. Mam nadzieję, że tego samego nauczę moją Córkę.

Ewa Arleta Kos

Wstęp

Każdy człowiek, bez względu na wiek, płeć, uczestniczy w życiu społecznym, pełniąc różnorakie role. Niemal przez cały okres swojego życia, każdego dnia partycypuje w wielu sferach aktywności życiowej, często nie uświadamiając sobie tego. Uczestnicząc, doświadcza niepowodzeń, ale również zwycięstw, pomyślnych zdarzeń. Wiodąca tematyka opracowań z zakresu pedagogiki społecznej odnosi się jednak zazwyczaj do uwarunkowań trudności, problemów jednostek i grup społecznych. Publikacje, w których autorzy podejmują tematykę kobiet, także koncentrują się raczej na różnego typu trudnościach. W konsekwencji dostępne opracowania, podejmujące tę problematykę zazwyczaj ogniskują się na kwestiach związanych z sytuacją kobiet na rynku pracy, między innymi barierami w procesie zatrudnienia, awansowania, konfliktem ról.

Niewielu z realizatorów badań kieruje uwagę w stronę drugiego biegu na doświadczeń człowieka, tj. jego sukcesów będących efektem aktywności życiowej. W ten właśnie obszar poszukiwań badawczych oraz rozważań teoretycznych wpisuje się niniejsza publikacja.

Helena Radlińska twierdziła, iż najbardziej wartościową i pożądaną z punktu widzenia starań wychowawczych jest czynna postawa życiowa (postawa, w którą wpisane jest pomiędzy innymi działanie, zmienianie, ulepszanie), determinująca działanie w kierunku osiągania celów, pokonywania trudności, a także twórczego przystosowywania się do zmian i kreowania tych zmian.

Z tego względu warto więc poddać analizie doświadczenia osób taką postawę przejawiających, aby przyjrzeć się warunkom sprzyjającym jej nabywaniu i przebiegowi procesu jej kształtowania, zidentyfikować, co jest

źródłem czynnej postawy życiowej, a przede wszystkim dokonać próby rekonstrukcji sposobów działania osób, które prezentują czynną postawę życiową. Interesujące jest również, w jaki sposób osoby wykazujące tę postawę postrzegają rzeczywistość społeczną i możliwości jej zmieniania, tj. kształtowania warunków własnego uczestnictwa społecznego. Podjęcie tejże tematyki podyktowane jest w głównej mierze chęcią wypełnienia dostrzeżonej luki w obszarze badawczym.

Właśnie w tym celu do badań wybrane zostały kobiety, które odniosły obiektywnie rozumiany sukces. Inaczej mówiąc, „udokumentowany sukces”, określane przez uznanie społeczne wyrażające się w nadaniu kierowniczego (wpływowego) stanowiska. Można przypuszczać, iż dochodząc do zajmowanych w trakcie badań stanowisk, kobiety te musiały być bardziej aktywne niż przeciętne osoby. Warto wyraźnie podkreślić, iż pomimo włączenia do grupy badawczej kobiet, które osiągnęły sukces zawodowy, to z perspektywy przyjętej problematyki badawczej nie jest istotny proces kariery zawodowej rozumianej jako osiągnięcie dobrej pozycji zawodowej czy zdobywanie coraz lepszych stanowisk pracy, lecz aktywna postawa życiowa kobiet, będąca jednocześnie efektem kształtowania i oddziaływania warunków środowiskowych.

W tym miejscu należy wstępnie wyjaśnić, jak w niniejszym opracowaniu owo uczestnictwo jest rozumiane. Uczestnictwo jest zazwyczaj rozumiane jako przynależność do grupy, stowarzyszenia, jako branie udziału w czymś (np. spotkaniu, szkoleniu, zebraniu, akcji). W niniejszej pracy przyjęto znacznie szerszą perspektywę myślenia o uczestnictwie społecznym. Człowiek jest istotą społeczną i wszystkie jego działania przebiegają w kontekście społecznym i kulturowym. Jednostka jest bowiem równocześnie podmiotem społecznego oddziaływania, jak i podmiotem społecznego wpływania (zob. Modrzewski 2004, s. 73; Piekarski 2007). Pisząc o uczestnictwie społecznym, mam na myśli całokształt działań jednostki (na przestrzeni całego jej życia), które oddziałują na otoczenie społeczne, i tych, które są odpowiedzią na bodźce płynące z otoczenia. Można się spodziewać, że postać tego uczestnictwa jest uzależniona od warunków, w jakich przebiega. Dla zrekonstruowania uwarunkowań aktywności badanych kobiet przyjęłam wstępnie koncepcję uczestnictwa społecznego, która została zaproponowana przez J. Piekarskiego. Jest perspektywą pozwalającą na otwartość teoretyczną wobec analizowanych zagadnień. Właśnie ta teoria okazała się inspirująca, użyteczna i stała się niejako formalną matrycą dla dokonywanych analiz.

Niniejsze opracowanie składa się z pięciu rozdziałów. W rozdziale I dokonuję przeglądu literatury, koncentrując się na społeczno-zawodowej sytuacji kobiet. Przyglądam się znaczeniom, jakie nadawane są pojęciu „sukces”, a także relacjom, w jakich może pozostawać zjawisko określane jako sukces. W niniejszym rozdziale prezentuję także bariery, które są

opisywane w literaturze jako utrudniające kobietom efektywne realizowanie działań zawodowych. Przedstawiam czynniki zewnętrzne i wewnętrzne, które potencjalnie mogą mieć niekorzystny wpływ na przebieg karier zawodowych kobiet.

W rozdziale II przedstawione zostały założenia teoretyczno-metodologiczne niniejszych badań, które lokują się w jakościowej orientacji badawczej. Omówiono również perspektywę myślenia o uczestnictwie społecznym J. Piekarskiego, która pozwala na opisywanie uczestnictwa społecznego badanych kobiet w świetle podstawowych dla pedagogiki społecznej pojęć. Warto nadmienić, iż perspektywa ta nie została przyjęta, aby ją sprawdzić, lecz zgodnie z zaleceniami metodologii badań jakościowych wykorzystano koncepcję J. Piekarskiego jako źródło inspiracji teoretycznej mogącej ukierunkować interpretację zgromadzonego materiału. Perspektywa ta jest zgodna z przyjętym tu założeniem paradygmatu interpretatywnego jako podstawowym dla zrealizowanych badań jakościowych. W niniejszym rozdziale scharakteryzowano jakościową orientację badawczą oraz teoretyczne założenia wybranej metody w ramach tejże orientacji – wywiadu narracyjnego. Przedstawiono także zastosowaną procedurę postępowania badawczego.

W rozdziale III niniejszego opracowania opisano przedmiot badań, tzn. warunki uczestnictwa społecznego kobiet, które odniosły sukces zawodowy mierzony obiektywnymi kryteriami, odzwierciedlającymi się w ich doświadczeniach biograficznych. Materiałem poddawanym interpretacji i analizie są wypowiedzi uczestniczek badań, które wyrażają ich doświadczenia biograficzne. W tej części pracy scharakteryzowano problematykę badawczą, metodę i technikę badawczą. Zaprezentowano schemat organizacji badań.

W rozdziale IV przedstawiono charakterystykę trzech przypadków, uznanych za kluczowe w prezentowanej analizie. Są to narracje, które różnią się od siebie w wielu aspektach i w konsekwencji wymuszają zastosowanie innych wzorców interpretacyjnych (m.in. struktura, spójność wypowiedzi, poziom językowy wypowiedzi – gramatyka, leksyka, podejmowane w narracji obszary tematyczne i szczegółowość ich opisu). Narracje, które uznane zostały za kluczowe, najbardziej szczegółowo odnosiły się do podejmowanych kwestii i wyróżniały się największą liczbą szczegółowo omówionych wątków, odpowiadających przyjętej wstępnie problematyce badawczej. Pozostałe narracje niejako dopełniały (czy też stanowiły potwierdzenie, rzadko zawierały informacje, które mogłyby zaprzeczać tym omówionym w narracjach kluczowych) problematykę podejmowaną w narracjach, które uznane zostały za kluczowe, lub oświetlały podjęte w nich zagadnienia z nieco innego punktu. Rekonstruując doświadczenia przeżywane przez badane kobiety oraz sensy nadawane owym doświadczeniom, zastosowano się do wskazówek F. Schützego. Przedstawiono je z dwóch perspektyw – badanych kobiet oraz badacza.

W kolejnym rozdziale przedstawiono uzyskane wyniki, odnoszące się do badanej rzeczywistości. Podjęto próbę syntetycznego odtworzenia zachodzących w jej obszarze procesów. Zwrócono uwagę na procesy zachodzące w wybranych przestrzeniach uczestnictwa społecznego badanych kobiet (przede wszystkim w przestrzeni życia rodzinnego, kształcenia instytucjonalnego, życia zawodowego), w konsekwencji zidentyfikowano podstawowe wzory uczestnictwa społecznego. Ponadto dokonano rekonstrukcji genezy aktualnego, badanego stanu rzeczy.

ROZDZIAŁ I

Společno-zawodowa sytuacja kobiet

1. Společno-zawodowa sytuacja kobiet – przegląd literatury

W rozdziale I niniejszego opracowania chciałabym przyjrzeć się znaczeniom, jakie nadawane są pojęciu „sukces”, a także relacjom, w jakich może pozostawać zjawisko określane jako sukces. Zatem zasadniczą część niniejszego rozdziału poświęcona jest próbie określenia „natury sukcesu”. Dokonam analizy ujęć definicyjnych pojęcia sukces funkcjonujących w literaturze. Scharakteryzuję obiektywne oraz subiektywne kryteria sukcesu, który poddam analizie z dwóch perspektyw – statycznej i dynamicznej. Omówię również najistotniejsze konsekwencje osiągnięcia przez jednostkę sukcesu. Celem tych rozważań jest próba naukowego dookreślenia rozumienia pojęcia „sukces”, a przede wszystkim zwrócenie uwagi na pedagogiczny aspekt tego pojęcia. Problematyka sukcesu rzadko bowiem staje się przedmiotem rozważań pedagogicznych¹.

Z racji tego, iż w kolejnych częściach niniejszego opracowania przyglądać się będę warunkom uczestnictwa społecznego kobiet, które odniosły sukces zawodowy, w rozdziale I zaprezentuję również bariery, które są

¹ Rezygnuję z omówienia ewolucji znaczenia sukcesu i jego społeczno-kulturowego przeobrażania się, jego percepcji w czasach społeczeństwa przednowoczesnego i społeczeństwa XXI w. Omówienia te bowiem zostały już w literaturze przedstawione (Michalak 2008; Hildebrandt-Wypych, Kabacińska 2010).

opisywane w literaturze jako utrudniające kobietom efektywne realizowanie działań zawodowych. Przedstawię czynniki zewnętrzne i wewnętrzne, które potencjalnie mogą mieć niekorzystny wpływ na przebieg karier zawodowych kobiet.

Problematyka uwarunkowań sukcesu, w tym sukcesu zawodowego, jest dość często podejmowana we współczesnej literaturze, zwłaszcza światowej. W Polsce dostępne opracowania, badania empiryczne koncentrują się raczej na tematyce związanej z marginalizacją, wykluczeniem, ekskluzją określonych grup społecznych. Niewielu z realizatorów badań kieruje uwagę w stronę drugiego bieguna doświadczeń człowieka, tj. jego sukcesów będących efektem aktywności życiowej. Zazwyczaj autorzy badań oraz opracowań teoretycznych, którzy czynią przedmiotem swojego zainteresowania naukowego sukces, podejmują w tym obszarze zagadnienia o charakterze aksjologicznym (np. poczucie wolności osobistej, poczucie sprawstwa, doświadczanie dobrostanu wewnętrznego i zewnętrznego). W literaturze podejmowane są również próby zdefiniowania pojęcia sukces. Omówię je w dalszej części rozdziału.

1.1. Próba definicji pojęcia sukces w świetle wybranych opracowań teoretycznych i badań empirycznych

Problemy związane ze społeczną praktyką życiową stają się coraz mniej „oczywiste”, wymagają wyborów spośród wielu możliwości i rodzą pilną konieczność opanowania stosowanych kompetencji biograficznych, wymuszają uznawanie określonych wartości. Sukces jest jedną z fundamentalnych wartości współczesnej kultury. W konsekwencji dążenie do sukcesu jest wyborem społecznie pożądanym i zasadniczo nie ma dla niego alternatywy (Jacyno 2007). Ludzie sukcesu, jak twierdzi E. Grzeszczyk, stanowią obecnie środowisko wzorcotwórcze. Są stawiani jako przykład dla innych przede wszystkim z tego względu, iż potrafili przystosować się do nowego systemu społeczno-kulturowo-ekonomicznego (Grzeszczyk 2003). W etosie współczesnej kultury otwarta i dynamiczna, charakteryzująca się aktywną postawą życiową jednostka w naturalny sposób kieruje się ku sukcesowi, natomiast pasywna „wybiera” porażkę².

Dokonując próby definicji pojęcia sukces, odwołując się na przykład do słownika języka polskiego, okazuje się, iż jest to nieostra kategoria pojęciowa. Sukces może bowiem oznaczać pomyślny wynik przedsięwzięcia,

² W tym miejscu zasygnalizuję jedynie, iż w ujęciu M. Jacyno porażka jest przeciwieństwem sukcesu. W kolejnych fragmentach niniejszego opracowania wyjaśnię, iż ujmując sukces procesualnie, postrzegam porażkę wyłącznie jako element procesu do sukcesu prowadzący. W tym kontekście za porażkę można byłoby zaprzestanie działań, niepodjęcie przez jednostkę działań.

powodzenie, triumf, osiągnięcie zamierzonego celu (*Słownik języka polskiego* 1989, t. 3, s. 369). Analiza aktualnego stanu badań oraz wiedzy teoretycznej wykazała, iż w literaturze nie funkcjonuje jednoznaczna i zaakceptowana definicja pojęcia „sukces”, w konsekwencji pojęcie sukces nie może podlegać jednoznacznemu opisowi.

Pojęcie sukces może być rozpatrywane co najmniej z dwóch perspektyw – subiektywnej oraz obiektywnej. Rozpatrując pojęcie sukces z perspektywy subiektywnej, można wskazać wiele odmian sukcesu, które mogłyby zostać wyróżnione ze względu na realizację przez jednostkę określonych wartości. Każdą z odmian sukcesu wyznaczać może inna wartość, np. sukces finansowy, rodzinny, materialny, dydaktyczny, edukacyjny, zawodowy, sportowy, artystyczny, medialny, osobisty jako efekt rozwijania siebie, własnego potencjału. Subiektywny wymiar sukcesu odnosi się zatem do symptomów odczuwanych, przeżywanych wewnątrznie przez jednostkę. W tym wymiarze wyłącznie doświadczający danej sytuacji człowiek może stwierdzić, czy w istocie ma ona dla niego wartość sukcesu. Subiektywne kryteria sukcesu są zatem łatwo identyfikowalne, chociażby na podstawie deklaracji jednostki (Michalak 2008). Aby zobrazować to, o czym napisałam, przytoczę słowa E. Nightingale, która w jednym ze swoich wystąpień publicznych powiedziała: „Człowiekiem sukcesu jest kobieta, matka i żona, ponieważ zawsze chciała nią być. Ten nauczyciel, ponieważ chciał nim być, pracownik stacji benzynowej bo taki miał zamiar” (Nightingale 2007).

Obiektywne kryteria sukcesu są szczególnie trudne do ustalenia z wielu względów. Przede wszystkim kształtowane one są przez charakter kultury, systemu społecznego, w którym żyje jednostka. Szatę ideową każdej przestrzeni kulturowej tworzy zazwyczaj wiele różnych wartości o charakterze materialnym, estetycznym, symbolicznym, które są charakterystyczne dla danego kontekstu kulturowego oraz społecznego. W zależności od charakteru kultury, w jakiej żyje jednostka, doświadcza ona nacisków na realizację różnych celów. Zatem już samo funkcjonowanie w różnych systemach kulturowych musi implikować odmiennosc w definiowaniu pojęcia sukces. Czym innym jest bowiem sukces np. w kulturze europejskiej, kulturze Dalekiego Wschodu czy arabskiej.

Kryteria sukcesu w wymiarze obiektywnym zależne są również od miejsca, jakie jest zajmowane przez człowieka w strukturze społecznej. Inne wymagania stawiane będą osobom ulokowanym na niższych, a inne na wyższych szczeblach struktury społecznej. Inaczej będą także oceniane środki, które służyć mają jednostce w osiągnięciu sukcesów.

Ponadto na sukces zazwyczaj patrzy się przez pryzmat wydarzeń, które budzą sławę oraz rozgłos. Jeżeli tych atrybutów nie ma, sukcesu również. Sukces nabiera zatem sensu tylko w sytuacji, gdy działanie jednostki spotka się z uznaniem społecznym. W tym kontekście warto przytoczyć definicję, jaką prezentuje R. Łukaszewicz, który podjął się próby usystematyzowania

pojęcia sukces. Według autora sukces można rozumieć jako „symbol³ – nagroda, wyrażająca potwierdzenie przez innych osiągniętego celu, jakim jest wysoki wynik” (Łukaszewicz 1979, s. 61). W tym ujęciu należy uznać, iż jeśli jednostka osiągnęła wysokie wyniki w wybranym obszarze, jednak nie uzyskała potwierdzenia innych osób – nie ma sukcesu. Według B. Żachowskiej obiektywny wymiar sukcesu obejmuje zewnętrzne kryteria, które umożliwiają określenie, czy dana sytuacja jest sukcesem, czy nim nie jest i elementy, które są wymierne, dostrzegalne na zewnątrz, sprawdzalne (Żachowska 1979, s. 51).

Przyglądając się pojęciu sukces z innej perspektywy, może być on postrzegany jako kategoria statyczna, może również cechować się swoistą dynamiką. Sukces postrzegany statycznie to pewnego rodzaju pożądany stan jednorazowy, rezultat działań podjętych przez jednostkę, pozytywny wynik podjętej aktywności.

Sukces w ujęciu dynamicznym to forma, jaką przyjmuje działanie jednostki. Zachodzi w długim okresie. To „podróż w kierunku klarownie określonego celu”. W tym ujęciu sukces można osiągać dotąd, dokąd konsekwentnie dąży się do spełnienia swoich marzeń. Gdy sukces rozumiemy w ten sposób, niepowodzenie nie jest porażką, lecz elementem procesu osiągania sukcesu. Porażką jest zaprzestanie podejmowania działań, rezygnacja, stan marazmu charakteryzujący się przekonaniem o niemożności podjęcia działania, bezcelowości działania (Michalak 2008).

W kolejnej części paragrafu przedstawię wybrane wnioski z badań empirycznych podejmujących problematykę sukcesu. W pierwszej kolejności odwołam się do wyników badań A. Zyry (2006), co niejako będzie kontynuacją rozważań podjętych powyżej. Autorka dokonała próby rekonstrukcji definicji pojęcia sukces z perspektywy badanych kobiet. Sukcesem dla 11 z badanych było „zrealizowanie zamierzonych celów życiowych, czyli posiadanie szczęśliwej rodziny i wykonywanie satysfakcjonującej pracy oraz umiejętność pogodzenia tych sfer życia”. Zdaniem 3 respondentek na sukces składają się osiągnięcie prestiżu życiowego, wysoka pozycja zawodowa, możliwość sprawowania władzy, znakomita sytuacja finansowa. Dla 5 innych kobiet sukcesem jest osiągnięcie zamierzonych celów życiowych i marzeń. Dla jednej sukces jest motywacją dla podejmowania nowych wyzwań. Ogólnie, sukces zawodowy dla respondentek to osiągnięcie spełnienia i satysfakcji w życiu zawodowym, niezależność finansowa, wybiecie się ponad przeciętność, osiągnięcie wyjątkowych dokonań. Dla wszystkich kobiet sukces zawodowy jest ważnym elementem życia. Kobiety przyznały jednak, że sukces zawodowy może być jedynie elementem

³ Autor uważa, iż za symbol można uznać każdy obiekt, który ma dla poszczególniej osoby wartość nagrody, to element środowiska, który jest składnikiem środowiska, w którym funkcjonuje jednostka.

sukcesu życiowego, na który jeszcze się składa szczęśliwa rodzina. Połowa badanych nie uznała się za kobiety sukcesu, sądzi, iż sukces jest jeszcze przed nimi, „są w drodze do sukcesu”. Badane kobiety, definiując sukces, opisywały go w kilku wymiarach, o których wspominałam powyżej. W swoich wypowiedziach uwzględniły więc wymiar subiektywny, obiektywny sukcesu, widziały go jako kategorię statyczną i dynamiczną.

Badane zostały również poproszone o nakreślenie wizerunku kobiety sukcesu. Ich zdaniem kobieta sukcesu to kobieta elegancka, miła, dyplomatyczna, mądra, niezależna, samostanowiąca o sobie i swojej rodzinie, przebojowa, realizująca swoje zainteresowania, posiadająca cechy „dobrego szefa”, wzbudzająca szacunek, stawiająca sobie oraz innym wysokie wymagania. Przede wszystkim jednak potrafiąca pogodzić życie rodzinne z zawodowym (Zyra 2006, s. 144–151).

I. Wagner i R. Wodak również poszukiwali odpowiedzi na pytanie: jak kobiety definiują sukces? Jakie są ich kryteria sukcesu? Poddali oni analizie narracje 8 kobiet, które zajmują wysokie pozycje zawodowe (wszystkie kobiety są pomiędzy 35. i 45. rokiem życia). Trzy z nich pracują w sektorze IT, dwie w sektorze finansowym, trzy są architektami i partnerami małych architektonicznych firm (Wagner, Wodak 2006, s. 391). Wszystkie narracje prezentowały różne wzory historii życia wysoko wykwalifikowanych kobiet. Autorzy na podstawie analizy narracji wyróżnili 7 typów i zarazem sposobów osiągnięcia sukcesu:

- „wykreowana samodzielnie rzeczywistość” – na sukces tego rodzaju składa się sekwencja planowych, jasno określonych działań;
- „pęd”, który zdefiniowany został jako zaprojektowana przez jednostkę zmiana istniejącego stanu rzeczy. Kobiety, których narracje obejmują ten rodzaj sukcesu, nie przyjmują żadnych zadań od innych, nie potrafią podporządkować się innym, same wyznaczają sobie cele i kierunki działania;
- „sukces – zespół” – jednostka tworzy zespół i chce być jego częścią, dla określenia tego rodzaju sukcesu jedna z badanych użyła metafory „tworzenie gniazda”. Ponadto jednostka dba o to, aby w zespole, który utworzyła i którym kieruje, dominowały „rodzinne” relacje. Dla kilku badanych kobiet sukcesem jest możliwość dbania, troszczenia się o rozwój innych;
- „planowanie życia” – ten wymiar sukcesu obejmuje szczęśliwe małżeństwo, dzieci, pozytywne relacje w rodzinie;
- „władza” – jednostka czerpie satysfakcję z faktu, iż kreuje przestrzeń życiową innych. Uwielbia „grać główną rolę na scenie życia”. W narracjach obejmujących ten typ sukcesu jednostka świadomie prezentuje swoją władzę i jest z niej dumna. Kobiety podkreślają, że taka pozycja wymagała od nich ciężkiej pracy, ekspozycji w życiu publicznym instytucji, w której były zatrudnione. Autorzy dostrzegli

ironię i ambiwalencję w narracyjnych opowiadaniach kobiet z tej grupy;

- „cieszenie się dobrym życiem” – badane podkreślają wagę przyjemności zarówno w życiu zawodowym, jak i prywatnym;
- „sukces jako efekt zbiegu okoliczności” – to ostatni z wyróżnionych przez I. Wagner i R. Wodak typ sukcesu. Badane podkreślają, że znalazły się „we właściwym miejscu w odpowiednim czasie”. Kobiety nie liczyły na sukces, jest dla nich niejako niespodzianką od losu. Często wskazują na innych jako osoby, od których zależał ich sukces. Kobiety, których narracje wpisują się w ten wymiar sukcesu, prezentują się jako bierne, niebędące w stanie samodzielnie planować własnego życia. Pozbawiają się udziału własnego w sukcesie, który, jak mówią, „spadł na nie”.

Ponadto Wagner i Wodak dostrzegają w narracjach różnorodność źródeł, które dają kobietom siłę, wywołują ambiwalencję emocjonalną, momenty bierności. Wskazują na czynniki biograficznie istotne, do których zaliczają:

- 1) moment, w którym kobieta została matką (pojawiają się silne, czasem sprzeczne ze sobą uczucia wobec pracy i dziecka. Kobięcie trudno jest pogodzić obowiązki zawodowe z rodzinnymi, co powoduje uczucie „wewnętrznego rozdarcia”. Ten moment często staje się pretekstem wykonania bilansu dotychczasowego życia i ewentualnej jego zmiany);
- 2) „znaczących innych” (to może być mentor, silny i troskliwy rodzic, znajomi);
- 3) doświadczenia niepokoju i klęski, które mogą mieć korzenie w przeszłym życiu kobiety, w dzieciństwie, okresie wczesnej młodości (Wagner, Wodak 2006, s. 394–402).

A. Firkowska-Mankiewicz również podjęła próbę zdefiniowania pojęcia sukces z perspektywy badanych osób. Autorka skategoryzowała odpowiedzi na pytanie, czym dla badanych jest sukces, w siedem bloków: sfera materialna, wykształcenie, praca zawodowa, prestiż społeczny, rodzina, kategorie związane z samorealizacją, hasła ogólne: zdrowie, szczęście, harmonia, spokój, stabilizacja życiowa. Wśród uzdolnionych trzydziestolatków najczęściej wybieranymi kategoriami są te związane z samorealizacją (realizacja ambicji, celów, planów życiowych). Dla porównania, w grupie kontrolnej sukces ujmowany jest w kategoriach powodzenia materialnego. Autorka uznała, że poczucie aktualnego sukcesu nie jest zależne od zmiennych charakteryzujących rodzinę, od płci, IQ, motywacji do nauki, stabilnego przebiegu kariery edukacyjnej, wykształcenia, ale od takich cech, jak: makiawelizm, lęk przed sukcesem, poziomu złożoności aktualnie wykonywanej pracy. Poczucie sukcesu wydaje się być zależne od: stanu zdrowia, własnego rozwoju, samooceny w okresie szkoły ponadpodstawowej, przebojowości, optymizmu życiowego, aktualnej samooceny,